

De provincie draagt Bij ... Provinciale visie bijengezondheid

Auteur

M.H.M. Mols

Datum

2 september 2014

Referentie

C2152854/3654641

Inhoud

1	Inleiding	2
1.1	Aanleiding	2
1.2	Motie	2
1.3	Leeswijzer	2
2	Landelijk actieprogramma bijengezondheid	3
2.1	Toelichting landelijk actieprogramma (bijlage 2)	3
2.2	Kamerbrief Actieprogramma Bijengezondheid (bijlage 3)	4
3	Provinciale visie op Bijengezondheid	5
3.1	Reactie op kamerbrief en landelijk Actieprogramma	5
3.2	Provinciale rol en verantwoordelijkheid	5
4	Bestaand beleid leidend tot bijengezondheid	7
4.1	Provinciaal natuurbeleid	7
4.2	Overig provinciaal beleid	9
4.3	Lopende activiteiten door provincie	10
4.4	Enkele voorbeelden van activiteiten door andere organisaties	11
5	Brabants actieprogramma bijengezondheid	13
5.1	Mogelijkheden tot vergroten/versnellen lopende acties	13
5.2	Discussiebijeenkomsten van 6 en 20 augustus 2014	14
5.3	Voorstellen actieprogramma	14
6	Provinciale bijdrage	20
6.1	Organisatie van het Brabant brede actieplan bijen	20
6.2	Korte termijn acties (periode tot voorjaar 2015)	20
6.3	Middelen	21
	Bijlage 1: Motie 20 'Samen voor de bijen'	23
	Bijlage 2: Landelijk actieprogramma bijengezondheid	24
	Bijlage 3: Kamerbrief van Sharon A.M. Dijksema	37
	Bijlage 4: Lijst van geraadpleegde/betrokken organisaties	40
	Bijlage 5: Groslijst projectideeën bijengezondheid	41

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Al enige jaren is er wereldwijd aandacht voor de teruglopende bijengezondheid. Het besef groeit dat bijen niet alleen onmisbaar zijn in onze natuur en biodiversiteit, maar ook in onze land- en tuinbouw. Eén specifieke oorzaak is (nog) niet aan te wijzen. Het gebruik van bepaalde gewasbeschermingsmiddelen en gebrek aan voedselaanbod (voldoende nectarplanten) worden door de meeste partijen gezien als de hoofdoorzaken van het probleem. Daarnaast spelen bijenziekten (zoals vanwege de Varroamijt) naar alle waarschijnlijkheid ook een substantiële rol.

Begin 2013 is op initiatief van de Staatssecretaris van economische zaken, mw. Sharon A.M. Dijkma, over dit probleem een openbaar debat gevoerd tussen vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, imkers, natuur- en milieuorganisaties, agrariërs, wetenschappers en burgers. Dit heeft geresulteerd in een door 25 belanghebbende organisaties opgesteld landelijk ‘Actieprogramma Bijengezondheid’ dat op 11 november 2013 aan de Staatssecretaris is aangeboden.

1.2 Motie

Binnen de provincie Noord-Brabant hebben meerdere partijen aandacht gevraagd voor de bijensterfte. Temeer omdat de bijensterfte in Brabant al een aantal jaren aanzienlijk hoger is dan in andere gebieden in Nederland.

Op 4 juli 2014 hebben Provinciale Staten van Noord-Brabant via een unaniem aangenomen motie (bijlage 1) het College van Gedeputeerde Staten opgeroepen een provinciale visie en actieprogramma te ontwikkelen. Deze ligt nu voor u.

1.3 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 van deze visie gaat in op het Landelijk actieprogramma bijengezondheid en de kamerbrief daarover van de Staatssecretaris van Economische Zaken, Sharon A.M. Dijkma.

In hoofdstuk 3 is de provinciale visie weergegeven.

Hoofdstuk 4 beschrijft het huidige provinciale beleid en de “bij-gerelateerde” activiteiten die nu al binnen de provincie Noord-Brabant plaatsvinden

Vervolgens wordt in hoofdstuk 5 eerst ingegaan op eventuele mogelijkheden tot vergroten en/of versnellen van deze lopende acties t.b.v. bijengezondheid. Daarna volgt een korte toelichting op de in augustus plaatsgevonden consultaties met een aantal betrokken organisaties. De daar benoemde prioritaire acties zijn beschreven in paragraaf 5.3

In hoofdstuk 6 volgt tenslotte de daaruit voortvloeiende provinciale opgave.

2 Landelijk actieprogramma bijengezondheid

2.1 Toelichting landelijk actieprogramma (bijlage 2)

Het landelijk Actieprogramma Bijengezondheid is tot stand gekomen na een aantal brede bijeenkomsten van ca. 100 vertegenwoordigers van 25 maatschappelijke organisaties, variërend van de Imkersbond ABTB tot Wageningen UR. Ondanks dat de belangen van de deelnemende organisaties soms uit elkaar lopen, zijn er netwerken ontstaan en is er een uitvoeringsagenda (prioritaire voorstellen en een voorraadagenda) opgesteld. De prioritaire voorstellen zijn opgenomen in het Actieprogramma Bijengezondheid, verdeeld over 4 pijlers. Dit zijn de Gewasbeschermingsmiddelen, Ziekten en plagen onder bijen, de Voedselaanbod en biodiversiteit en tot slot Imkerpraktijk. Hieronder zijn per pijler de prioritaire acties aangegeven.

Pijler 1. Gewasbeschermingsmiddelen

- Starten van een meerjarig surveillanceprogramma
- Ontwikkelen van een groene lijst
- Stimuleren van nieuwe en (nog) meer ecologische verantwoorde gewasbeschermingsmiddelen
- Zorgen voor betere kennisverspreiding

Pijler 2. Ziekten en plagen onder bijen

- Versnelde natuurlijke selectie
- Bevorderen onderzoek naar onderlinge relatie tussen ziekten en plagen op de bijen(winter-) sterfte
- Toelating aanvragen voor nieuwe (diergenees-)middelen
- Instellen van een 'intermediair Bijengezondheid' ('Bijenmakelaar')

Pijler 3. Voedselaanbod en biodiversiteit

- Bevorderen aanleg functionele bloem/akkerranden
- Samenwerking creëren tussen bij FAB (functionele agrobiodiversiteit) betrokken partijen
- Bevorderen kennisuitwisseling op gebied van FAB
- Bewustwording en educatie van burgers
- Informatieverschaffing aan groenbeheerders

Pijler 4. Imkerpraktijk

- Instellen van een Bijenmakelaar en groen onderwijs
- Zorgen voor verspreiding van best practices
- Bevorderen samenwerking tussen de vier Nederlandse imkerorganisaties

Naast bovenstaande prioritaire acties is voorgesteld om een landelijk bijenberaad op te richten, die de Staatssecretaris gevraagd en ongevraagd van advies kan blijven voorzien.

2.2 Kamerbrief Actieprogramma Bijengezondheid (bijlage 3)

Per kamerbrief van 15 december 2013 reageert Sharon A.M. Dijkma op het Actieprogramma Bijengezondheid. Ze onderschrijft de zorgen over de bijengezondheid en spreekt haar waardering uit over het actieprogramma en de intentie van alle partijen om hierbij samen op te trekken.

De Staatssecretaris vindt dat de maatschappelijke partners nu hun expertise, menskracht en middelen moeten inzetten om het Actieprogramma Bijengezondheid uit te voeren en de uitvoering te bewaken. Wel is ze van mening dat een bijdrage van de overheid voor de hand ligt waar het gaat om acties die gerelateerd zijn aan kennisverspreiding, kenniscoördinatie en monitoringsonderzoek.

Onder de voorwaarde dat andere partijen cofinancieren is de Staatssecretaris bereid om een 'Bijenmakelaar' voor 3 jaar (2014 t/m 2016) voor 50 % te financieren, tot een maximum van 100.000 euro per jaar. Ook wil het ministerie van EZ het meerjarige surveillanceprogramma, dat de status vaststelt van de bijengezondheid en de bijenwintersterfte in Nederland en de factoren in kaart brengt zoals bijenziekten, blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en de wijze waarop de imkerpraktijk wordt vorm gegeven, voor 50 % financieren gedurende 4 jaar (2014 t/m 2017), tot een maximum van 150.000 euro per jaar.

Ten behoeve van een 'vliegende start' stelt de Staatssecretaris in het jaar 2014 een voorzitter en de vergaderfaciliteiten voor het Bijenberaad beschikbaar.

3 Provinciale visie op Bijengezondheid

3.1 Reactie op kamerbrief en landelijk Actieprogramma

Het grote aantal en brede scala van organisaties dat bij de opstelling van het landelijk actieprogramma betrokken is, weerspiegelt het toenemende besef dat bijen niet alleen onmisbaar zijn voor natuur en biodiversiteit, maar ook een belangrijke rol spelen voor de agrarische economie (voedselproductie).. De bijensterfte (en in het kielzog daarvan de afname van andere insecten) is dan ook een groot maatschappelijk probleem; nationaal én mondiaal. Het landelijk actieprogramma laat zien dat betrokken partijen besloten hebben om gezamenlijk op te trekken en overeenstemming hebben bereikt over het oppakken van 16 prioritaire acties, verdeeld over 4 pijlers. Een mooi eerste resultaat.

De Staatssecretaris zet met name in op kennisverspreiding, - coördinatie en monitoringsonderzoek. Het belang hiervan is groot, met name van monitoringsonderzoek naar de (lange) termijn effecten van neonicotinoïden (systematische insecticiden) op het ecosysteem.

Het, mede door de inzet van Nederland, bij de European Food Safety Authority (EFSA) in ontwikkeling zijnde ‘richtsnoer risicobeoordeling voor bijen en andere bestuivers’ als toetsingskader voor de toelating van nieuwe gewasbeschermingsmiddelen is hierbij een belangrijke stap, maar gaat ons inziens mogelijk niet ver genoeg. Zeer recent concludeerde de door de IUCN geïnitieerde *Taskforce on systemic pesticides* dat deze stoffen nadelige effecten hebben op een breed scala aan organismen; van zoogdieren en vogels tot insecten en reptielen. Het onlangs door ‘Nature’ gepubliceerde artikel over de relatie tussen het gewasbeschermingsmiddel Imidacloprid in oppervlaktewater en de achteruitgang van de vogelstand illustreert dat.

Van de 4 genoemde pijlers in het actieprogramma zijn met name de pijlers 1 en 2 gebaat bij een landelijke aanpak. De lokale en regionale overheden en partijen kunnen met name voor pijler 3 (voedselaanbod en biodiversiteit) een belangrijke bijdrage leveren. Pijler 4 (Imkerpraktijk) is vooral de verantwoordelijkheid voor de sector Naast de als prioritair opgenomen acties onderschrijft de provincie het belang van de acties uit de zogenaamde ‘Voorraadagenda’. Daar waar de verschillende partijen binnen het landelijke bijenberaad nog geen overeenstemming hebben over nut en noodzaak dient de Staatssecretaris lijnen uit te zetten en knopen door te hakken.

Het terugdringen van het gebruik van systematische insecticiden, zoals o.a. de genoemde neonicotinoïden en andere gewasbeschermings- en bestrijdingsmiddelen, moet hierbij voorop staan.

3.2 Provinciale rol en verantwoordelijkheid

Een gezonde bijenstand is een belangrijke voorwaarde voor de bestuiving van land- en tuinbouwgewassen. Bijen zijn een goede indicator voor de milieukwaliteit en het functioneren van natuurlijke ecosystemen. Een slechte bijenstand wijst op problemen in het ecosysteem die toe te schrijven zijn aan b.v. de aanwezigheid van toxische stoffen of schadelijke organismen in de bodem, lucht of water, ziekten en plagen onder bijen en

onvoldoende voedsel door gebrek aan bloeiende planten of ziekten. Verbetering van de bijengezondheid kan worden bereikt via het milieu, water- en natuurbeleid en zijn daarmee ook een verantwoordelijkheid voor de provincie Noord-Brabant.

Een robuuste en veerkrachtige natuur, versterking van biodiversiteit en een gezonde leefomgeving en goede kwaliteit van water en bodem zijn speerpunten van het provinciaal beleid. Als zodanig liggen de mogelijkheden en verantwoordelijkheden van de provincie met name bij pijler 3.

We doen dat in onze rol als gebiedsautoriteit; we verbinden partijen met elkaar en scheppen ruimtelijke-economische condities op basis van onze toekomstvisie voor Brabant en faciliteren de uitvoering van projecten op het gebied van duurzame landbouw, milieu, natuur en landschap die (direct en indirect) bijdragen aan bijengezondheid (hoofdstuk4). Dit betekent dat de Provincie Noord-Brabant het probleem van de bijengezondheid niet adopteert, maar wel samen met andere partijen wil werken aan een oplossing. Het opstellen van een door alle betrokken partijen gedragen Brabants actieprogramma, waarvoor in augustus 2014 al een belangrijke voorzet is geleverd, is hierbij een belangrijke voorwaarde.

4 Bestaand beleid leidend tot bijengezondheid

4.1 Provinciaal natuurbeleid

Het provinciale natuurbeleid is weergegeven in de nota Brabant; Uitnodigend Groen (BrUG) (PS september 2012).

Het natuurbeleid kent 4 inhoudelijke thema's die bijdragen aan de biodiversiteit in Noord-Brabant en daarmee ook een positieve uitwerking hebben op de bijengezondheid.

4.1.1 Thema Robuust netwerk

Hier staat de realisering van de EHS centraal. Inmiddels is het Groen Ontwikkelfonds Brabant een feit en ligt er een getekende samenwerkingsovereenkomst tussen de manifestpartners om gezamenlijk in 2027 tot realisering van de volledige EHS te komen. De inmiddels bijgestelde ambitiekaart voor natuurtypen voorziet met name in beekdalen in een groter areaal aan het natuurtype 'Fauna- en kruidenrijk grasland'. Naast besparing van aanleg- en beheerkosten, zal de realisatie ervan een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het leefgebied voor de bij. Verder zijn ook diverse andere natuurtypen binnen de EHS van betekenis voor de bij, zoals natte en droge heiden, schraallanden, Fauna- en kruidenrijke akkers en ruigten.

Binnen dit thema zijn naast de EHS-realisatie (aankoop, inrichting en beheer) ook middelen beschikbaar voor de aanleg van (natte en droge) Ecologische verbindingzones (EVZ's) en verbetering van leefgebieden. Vanuit het waterbeleid (Provinciaal Waterplan) zijn er middelen beschikbaar gesteld voor de Bestuursovereenkomst met de waterschappen (BO2) voor beek- en kreekherstel en realisatie natte natuurparels. Tot slot zullen ook de Rijksmiddelen voor herstelmaatregelen binnen natura2000-gebieden bijdragen aan verbetering van de EHS. De uitvoering van dit beleid levert een belangrijke verrijking van de inheemse flora op en geeft hiermee een belangrijke impuls aan de kwaliteit van het leefgebied voor de bij.

4.1.2 Thema Karakteristiek landschap

Centraal staat het behoud en ontwikkeling van de ruimtelijke, en daarmee ook de ecologische kwaliteit van het agrarisch gebied. De effectiviteit van de tot nu ingezette instrumenten (zoals Stimuleringskader Groenblauwe diensten (Stika), Subsidieregeling Natuur- en Landschapsbeheer (SNL), weidevogelbescherming en leefgebiedenaanpak) is recent geëvalueerd. Dit mede in relatie tot het nieuwe Gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB). Naar aanleiding hiervan worden de vier bestaande subsidieregelingen voor het agrarisch natuurbeheer meer in lijn en in afstemming met elkaar gebracht. Dit houdt in dat er meer focus komt op de te halen doelen (soorten) en de gebieden (leefgebieden) die daarvoor relevant zijn. Daarbij wordt direct aangesloten bij de landelijke en Europese soortenbescherming. De toepassing van de subsidieregelingen leidt tot een toename van de natuurkwaliteit, met meer bloeiende planten, en het achterwege blijven van gebruik van bestrijdingsmiddelen.

Vanaf 1 januari 2016 is er sprake van een nieuw stelsel agrarisch natuurbeheer waarin niet langer individueel en verspreid wordt geopereerd maar in een collectief van deelnemers op basis van een gebiedsplan agrarisch natuurbeheer. Met het nieuwe stelsel wordt ingezet op een ecologisch effectiever agrarisch natuurbeheer met betere kansen en ontwikkelingsmogelijkheden voor de bijenpopulatie in Noord-Brabant.

4.1.3 Thema Biodiversiteit Brabant breed

Dit thema is al jaren een belangrijk speerpunt in het provinciale beleid, zoals o.m. blijkt uit de ondertekening van de Countdown 2010 Verklaring voor Biodiversiteit door de provincie en tal van Brabantse organisaties (waaronder nagenoeg alle gemeenten). Zowel binnen als buiten de EHS investeert de provincie in projecten en in cruciale leefgebieden waar de kansen op herstel van de biodiversiteit het hoogst zijn (subsidieregeling Biodiversiteit en leefgebieden). Via de handleiding Biodiversiteit werkt de Provincie Noord-Brabant ook aan kennisverspreiding en bewustwording. Bermen van provinciale wegen en overhoeken worden al sinds 2001 op ecologische wijze beheerd. Dit betekent dat geen gebruik wordt gemaakt van chemische bestrijdingsmiddelen. Het bermbeheer is extensief en gericht op het ontwikkelen van kruiden- en bloemrijke bermen. Enkele jaren geleden is hiertoe een aantal provinciale bermen ingezaaid met een bloemrijk zaadmengsel. In aanvulling hierop is door de provincie aan alle Brabantse gemeenten zaadmengsel uitgereikt om dit voorbeeld te volgen.

4.1.4 Thema Verankering in de samenleving

Dit relatief nieuwe thema is uitgewerkt in het programma Natuur en Samenleving. Het programma richt zich op het creëren van kansen waar natuur voor betekenis is voor Brabanders of het Brabantse bedrijfsleven en omgekeerd. De aanpak gaat uit van wederkerige belangen die het draagvlak en de medeverantwoordelijkheid voor natuur stimuleren.

Natuurinvesteringen vanuit de samenleving (burgers en bedrijfsleven) zullen door de provincie worden gefaciliteerd via kennisuitwisseling, opbouw van netwerken, procesondersteuning en dergelijke.

Binnen het programma zijn meerdere lijnen die (in)direct bijdragen aan het leefgebied van de bij:

- het stimuleren van burgerinitiatieven en investeringen van lokale overheden en maatschappelijke organisaties die bijdragen aan een groene leefomgeving. Dit kunnen ook initiatieven met als doel het leefgebied van de bij n de bebouwde omgeving te verbeteren. Er komt een subsidieregeling beschikbaar voor cofinanciering.
- Via de Taskforce Natuur en Economie wordt ook ingezet op het stimuleren van economische gebiedsontwikkeling die hand in hand gaat met investeringen in natuur en landschap, waaronder het vergroenen van bedrijvenlocaties).

Op dit moment participeert de provincie in project 'Food4Bees'; een initiatief van de Stichting Food4Bees die gemeenten, agrariërs, bedrijven en particulieren stimuleert tot lokale samenwerking (cellenbenadering) om het areaal bloeiende nectarplanten in bermen, tuinen, oevers e.d. te vergroten en daarmee het leefgebied van de bij binnen een zgn. 'cel' te verbeteren. Daarnaast voorziet het project in kennisontwikkeling voor gemeenten en particulieren.

4.2 Overig provinciaal beleid

4.2.1 Thema Terugdringen gebruik gewasbeschermingsmiddelen

Binnen het provinciaal waterbeleid (provinciaal waterplan PWP 2010-2015) is het project 'Schoon Water voor Brabant' opgenomen. Dit stimuleringsproject heeft als doel het gebruik aan gewasbeschermingsmiddelen in de land- en tuinbouw en bij gemeenten sterk terug te brengen ten behoeve van de kwaliteit van het grond- en oppervlaktewater. Initiatiefnemers zijn provincie Noord-Brabant, drinkwaterbedrijf Brabant Water, ZLTO, stichting Duinboeren en de Brabantse waterschappen.

Loonwerkers, aardappel-, boom- en vollegrondsgroentetelers in heel Brabant nemen deel aan het project. In elf grondwaterbeschermingsgebieden doen zelfs alle gebruikers van bestrijdingsmiddelen mee: bewoners, bedrijven, landbouw en gemeenten.

Ook grondgebruikers in de rest van Brabant kunnen hun voordeel doen met de praktische adviezen voor milieuvriendelijke gewasbescherming.

Voor de deelnemende agrariërs geldt per bespuiting een norm van 100 mbp. In 2012 voldeed 91% van alle bespuitingen aan deze norm. De totale gemiddelde reductie in milieubelasting van het grondwater ten opzichte van de startperiode 2000-2005 bedraagt 67%.

De bijdrage van dit project aan de gezondheid van de bij (en andere fauna) is evident.

Voor de periode van het huidige provinciaal waterplan (PWP, 2010-2015) investeert de provincie ca. 3,5 miljoen euro in Schoon Water. Over een vervolg van het project wordt besloten bij de vaststelling van het volgende provinciaal milieu- en waterplan (PMWP).

4.3 Lopende activiteiten door provincie

Uitvoering van bovenstaand beleid leidt tot de volgende maatregelen en acties:

Nr	Maatregel/actie	Thema	Financiering	Resultaat (voor bijen)
1	Aankoop en inrichting EHS	Robuust netwerk	Ca. 170 mln, onderdeel van de 240 mln via GOB	Toename leefgebied
2	Beheer EHS	Robuust netwerk	SNL	Verbetering leefgebied
3	Realisatie EVZ's	Robuust netwerk	ca. 70 mln, onderdeel van de 240 mln via GOB	Toename leefgebied
4	Beek- en kreekherstel	Robuust netwerk	Cofinanciering Bestuursovereenkomst Water	Toename en Verbetering leefgebied
5	Realisatie Natte Natuurparels	Robuust netwerk	Cofinanciering Bestuursovereenkomst Water	verbetering leefgebied robuuste natuur
6	Aanleg landschapselementen	Karakteristiek Landschap	Stika, SNL, 3 mln per jaar	Toename leefgebied binnen agrarisch gebied
7	Verbetering leefgebieden	Biodiversiteit brabantbreed	Subsidieregeling Biodiversiteit en leefgebieden, 3 mln per jaar	Toename en verbetering leefgebied
8	Project Schoon water	Terugdringen gebruik gewasbeschermingsmiddelen	ca. 3,5 mln uit PWP	Verbetering leefgebied
9	Ecologisch bermbeheer provinciale wegen	Biodiversiteit brabantbreed	Onderhoudsbegroting	Toename leefgebied
10	Leefgebied Bij	Verankering in de samenleving	€100.000 voor periode 2014 – 2015	Toename en verbetering leefgebied
11	Taskforce Natuur en Economie	Verankering in de samenleving	n.v.t.	Toename en verbetering leefgebied
12	Gemeenten stimuleren "groene" burgerinitiatieven	Verankering in de samenleving	Inzet € 300.000 indirect via gemeenten	Toename en verbetering leefgebied

4.4 Enkele voorbeelden van activiteiten door andere organisaties

Naast de hiervoor genoemde lijst met provinciale maatregelen en acties, zijn ook andere partijen in Brabant al meer of minder actief aan de gang met het thema bijengezondheid. Hieronder in willekeurige volgorde een korte opsomming van de activiteiten van de deelnemers aan de discussiebijeenkomsten.

Gemeente Tilburg

Heeft visie ecologisch beheer met aandacht voor bijen/insecten

Is actief met inzaai van braakliggende terreinen met bloemenmengsel. Neemt deel aan een cel Food4Bees

Gemeente Oss

Evalueert momenteel haar natuurbeleid

Onderzoekt de mogelijkheid om bijenlinten te realiseren

Waterschap De Dommel

Heeft 5 ha grond uit pacht gehaald en ingezaaid met bloemenmengsel

Heeft insectenhôtels geplaatst op zuiveringsterreinen.

Is Ambassadeur bij Food4Bees.

Doet aan ecologisch oeverbeheer en kennisuitwisseling met bermbeheerders

Natuurmonumenten

Voert samen met andere groene organisaties, actief communicatie t.b.v. terugdringen gebruik neonicotinoïden.

Is Ambassadeur bij Food4Bees.

Food4Bees

Burgerinitiatief dat via de oprichting van lokale 'cellen' de bevolking betreft bij en aan het werk zet voor de bijen (bijenlinten, bermen, kennisoverdracht). Inmiddels zijn er cellen in diverse gemeenten opgericht/in oprichting (Oirschot, Tilburg, 's-Hertogenbosch).

Landbouw Innovatie Brabant (LIB) samenwerking provincie - ZLTO

Coördineren en initiëren projecten gericht op verduurzaming en vermaatschappelijking van de Landbouw. Subsidieren van o.m. bijenprojecten en projecten gericht op alternatieve groenbemers, gebruik van drachtplanten bij biovergisting en energieteelten.

IVN

Zijn met name actief op het gebied van bewustwording en educatie. In Limburg voeren zij een groot project uit gericht op basisscholen (educatie en plaatsing bijenhôtels).

Coördinatiepunt Landschapsbeheer/ Brabants Landschap

Betrokken bij tal van uitvoeringsprojecten, o.a. via soortenbeheer en Stimuleringskader groenblauwe diensten en toepassen van randenbeheer op pachtgronden gemeenten.

Ambassadeur bij Food4Bees.

CLM

Initiatiefnemer van Bee deals. Nauw betrokken bij het project Schoon water. Trekker van het Brabantse project Schoon Water (reductie gebruik gewasbeschermingsmiddelen)

ZLTO

Betrokken bij een aantal projecten gericht op verbetering leefomgeving van de bij (o.a. Intentieverklaring Boer en Bij, Verdienen met bijen). Ambassadeur bij Food4Bees. Mede-initiatiefnemer project Boeren en biodiversiteit en functionele agrobiodiversiteit (i.s.m. provincie).

Nederlandse Bijenhouders Vereniging (NBV)

Bevorderen van en werken aan kennisontwikkeling bijenhouderij. Ambassadeur bij Food4Bees.

BMF

Actief beleid t.a.v. educatie en communicatie m.b.t. terugdringen gebruik neonicotinoïden. Ambassadeur bij Food4Bees.

5 Brabants actieprogramma bijengezondheid

5.1 Mogelijkheden tot vergroten/versnellen lopende acties

Het op grote schaal ontbreken van nectar dragende planten is één van de belangrijkste knelpunten voor bijen en vele andere insecten. Het verbeteren van het leefgebied vormt dan ook een belangrijke randvoorwaarde om voor deze diergroep weer levensvatbare populaties te krijgen. Maatregelen kunnen genomen worden in natuurterreinen, het agrarisch gebied en in de stedelijke omgeving. Belangrijke partijen voor het uitvoeren van maatregelen zijn de provincie, gemeenten, andere ‘wegbeheerders’ als Prorail en RWS, waterschappen, terreinbeheerders, agrariërs en burgers.

Hieronder wordt aangegeven wat er in de drie gebiedstypen voor aanvullende maatregelen gedaan kan worden onder regie van de provincie.

5.1.1 Natuurterreinen

De invulling van de nieuwe EHS leidt geleidelijk tot een groter areaal bloemrijke graslanden. De huidige natuurgebieden leveren nog onvoldoende natuurkwaliteit, waarbij vooral de heideterreinen in negatief opzicht opvallen. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat als gevolg van de stikstofdepositie de laatste vier decennia de bodemchemie en het bodemleven van heideterreinen (en de drogere bossen) sterk in negatieve zin is veranderd. Door ophoping van giftige stikstofverbindingen in heide- en andere planten zijn veel herbivore insecten verdwenen en hiermee ook veel nectarplanten. Dit werkt door in de hele voedselketen waardoor ook carnivore insecten en alle insectenetende vogels en zoogdieren voor een groot deel zijn weggevaagd. Recente experimenten, o.a. met het toedienen van steenmeel (restproduct uit mijnbouw), laten zien dat herstel van de bodemchemie en bodemleven en daarmee de biodiversiteit goed mogelijk is. Deze behandeling zou op alle heideterreinen en drogere bossen toegepast moeten worden om substantieel herstel van de biotoop voor bijen en andere organismen in te zetten.

Het gaat in Noord-Brabant om herstel van ca. 5.500 ha heide en 30.000 ha bos. Dit soort herstelmaatregelen wordt gefinancierd vanuit het Uitvoeringsprogramma Biodiversiteit en Leefgebieden. De uitvoeringskosten bedragen ca. 40.000 à 50.000 euro per 100 ha. Bij een uitvoering over een periode van vijftien jaar moet jaarlijks ca. 2.400 ha behandeld worden. De kosten per jaar bedragen dan ca. 1 mln. De huidige beschikbare middelen voorzien niet in grootschalige toepassing van deze herstelmaatregel.

5.1.2 Agrarisch gebied

De provincie is actief in het agrarisch gebied via de aansturing en financiering van de Regeling Agrarisch natuurbeheer en via het Uitvoeringsprogramma Biodiversiteit en Leefgebieden. Zinnige maatregelen die substantieel bijdragen aan het leefgebied van de bij betreffen de aanleg van bloemrijke bermen, randen en percelen en de aanplant van drachtbomen zoals bijvoorbeeld wilg en vuilboom.

Momenteel worden de contouren van het nieuwe agrarisch natuur- en landschapsbeheer zichtbaar. Dit biedt perspectief voor een impuls in de aanleg van bloemrijke perceelsranden en percelen in agrarische gebieden.

De evaluatie van SNL en Stika zal meer inzicht geven in een eventuele bijstelling van maatregelen voor de bij en het benodigde extra budget voor bloemrijke perceelsranden en bermen.

5.1.3 Stedelijk gebied

De provincie is actief in het stedelijk gebied via het Uitvoeringsprogramma Biodiversiteit en Leefgebieden. Dit richt zich nu vrijwel volledig op gebouw bewonende soorten. Zinnvolle biotoopverbeterende maatregelen betreffen de aanleg van bloemrijke bermen, een goede inrichting en een goed beheer van braakliggende terreinen en andere niet-benutte ruimten in woongebieden, werklocaties en op schoolpleinen. Deze inrichting draagt tevens bij aan de kwaliteit van de leefomgeving. De financiering ervan vindt plaats door provincie, gemeenten, woningcorporaties, bedrijven, e.d.

5.2 Discussiebijeenkomsten van 6 en 20 augustus 2014

Op 6 en 20 augustus hebben bijeenkomsten plaatsgevonden met respectievelijk 6 en 11 betrokken organisaties die in Brabant actief zijn rondom bijen en biotoopverbetering (zie bijlage 4). Een aantal organisaties heeft vanwege de vakantietijd niet aan de bijeenkomsten deel kunnen nemen. Sommige daarvan hebben wel schriftelijk gereageerd. Er wordt met grote betrokkenheid gewerkt aan een groslijst van projectideeën en maatregelen die voor Brabant van belang zijn. In navolging van de systematiek van het landelijke actieprogramma zijn deze onderverdeeld over de 4 pijlers en is er een prioritering aangebracht.

De betrokken partijen zoals aanwezig op 20 augustus pleiten voor de instelling van 'provinciebrede werkgroep bijen'. Zij roepen de provincie Noord-Brabant op om, als ambassadeur van Food4Bees, hierin het voortouw te nemen en ook de andere ambassadeurs te bewegen hieraan deel te nemen en capaciteit voor vrij te maken. Deze 'werkgroep' kan dan de meest prioritaire acties en maatregelen coördineren/afstemmen en daarnaast werken aan een meer concreet en onderbouwd Brabants actieprogramma. Een volledige inventarisatie van lopende activiteiten in de Provincie Noord-Brabant maakt hier deel van uit.

5.3 Voorstellen actieprogramma

5.3.1 Inhoud

In de interactieve sessies met vertegenwoordigers van belanghebbende Brabantse partijen zijn maatregelen en voorstellen geformuleerd die van betekenis zijn voor verbetering van leefgebied van de bij en bijdragen aan de bijengezondheid. Daarbij is conform het landelijk actieprogramma een indeling gehanteerd die ingrijpt op de oorzaken van de achteruitgang (schadelijke gewasbeschermingsmiddelen en gebrek aan voedsel) en faciliteren van de bijenhouders. De groslijst aan maatregelen (bijlage 5) is de basis voor de

formulering van maatregelen in het actieprogramma. Specifieke ‘Brabantse’ acties m.b.t. de pijler 2, ziekten en plagen onder bijen, zijn hierbij overigens niet naar voren gekomen.

De maatregelen die aan de basis staan van een gezond leefgebied zijn enerzijds aan te duiden als generieke maatregelen (die veel afstemming tussen belanghebbende partijen vergen en zich op (inter-)nationaal niveau afspelen, zoals het beleid ten aanzien van bestrijdingsmiddelen). Anderzijds zijn effectieve maatregelen te benoemen die uitvoerbaar zijn op relatief korte termijn (mits voldoende middelen en medewerking van verantwoordelijke instanties). Het betreft veelal maatregelen t.a.v. inrichting, kennisoverdracht en bewustwording.

De provincie levert via haar natuur- en milieubeleid en via andere beleidsvelden al een belangrijke bijdrage aan het herstel van het leefgebied van de bij. De bij lift mee op de maatregelen met een bredere (natuur en milieu-)doelstelling. Het totaal aan projectvoorstellen, aangevuld met de lopende provinciale acties met positieve uitwerking op bijengezondheid vormen tezamen Brabants actieprogramma bijengezondheid.

Het uitgangspunt bij de uitvoering van dit actieprogramma is dat de realisatie ervan een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid is van de belanghebbende organisaties zoals gemeenten, Brabantse imkerverenigingen, natuurorganisaties, lokale overheden, waterschappen en provincie. De onderdelen die vallen onder provinciale verantwoordelijkheid zijn nader uitgewerkt in de provinciale opgave, zowel naar inhoud als begroting (zie hoofdstuk 6).

Ten aanzien van de overige onderdelen moet met de partners nog worden overeen gekomen wie hiervoor het voortouw neemt.

Pijler 1. Gewasbeschermingsmiddelen

Doel:

Reductie gebruik gewasbeschermingsmiddelen die schadelijk zijn voor de bijengezondheid

Aanpak 1:

Bewustwording van ecologische effecten en verminderen gebruik gewasbeschermingsmiddelen

Toelichting:

Er dienen (nog) grote stappen gezet te worden op het gebied van bewustwording van de nadelige gevolgen van gewasbeschermingsmiddelen voor het ecosysteem (en de Bij). Hiertoe wordt gerichte communicatie gevoerd, waarbij afstemming plaats vindt met landelijke activiteiten. De bewustwording moet leiden tot het verminderen van het gebruik. De doelgroep is breed: agrarische ondernemers, particulieren (direct en via tuinentra), overheden. Het lopende project Schoon Water laat zien dat een gerichte communicatieaanpak werkt. De ervaringen uit dit project en uit het landelijke project ‘Bee Deals’ worden ingezet.

Activiteiten:

- Campagne gericht op:
 - bewustwording van risico's van gewasbeschermingsmiddelen voor openbaar groen, wegbermen en tuinen, alsmede in de landbouw
 - informatieverstrekking van alternatieve methoden en middelen (i.s.m. tuincentra en gemeenten)
- Voortzetten lopend beleid ecologisch bermbeheer provincie

Aanpak 2:

Samenwerking organiseren en afspraken maken tussen producenten en afzetkanalen van voedingsmiddelen en overheden (integrale ketenaanpak).

Toelichting:

Via het zgn. 'Bee Deals', opgezet door het Centrum van Landbouw en Milieu, komt er samenwerking tot stand tussen de verschillende partijen in de groente- en fruitketen en overheden (waterschap, gemeenten). Het aansprekende van dit project is dat er afspraken worden gemaakt tussen alle partijen uit de keten voor een bijvriendelijke teelt van groente en fruit en afgeleide producten. Via de verkoopkanalen kan het grote belang van de bijengezondheid voor de voedselproductie onder de aandacht van een groot publiek worden gebracht. Bij het 'Bee Deals' initiatief zijn enkele Brabantse organisaties aangesloten en dragen hierin financieel bij.

Het 'Bee Deals'-initiatief biedt een goede basis om deze formule in Brabant breed tot uitvoering te brengen. Een eerste voorwaarde daartoe is deelname van de provincie.

Activiteiten:

- Participatie van provincie aan 'Bee Deals'-initiatief
- Bevorderen van opschaling van 'Bee Deals' in Brabant door deelname van meerdere Brabantse gemeenten, telers en afzetkanalen

Pijler 3. Voedselaanbod en biodiversiteit

Doel:

Verbeteren van het leefgebied van de bij door vergroten van het voedselaanbod en biodiversiteit in de bebouwde omgeving, het buitengebied en natuurgebieden.

Aanpak:

Vergroten van het areaal aan bloeiende kruiden die nectar leveren voor bijen en tevens bijdragen aan het leefgebied van andere insecten.

In de bebouwde omgeving

Toelichting:

In de bebouwde omgeving doen zich ruime mogelijkheden voor ten gunste van het voedselaanbod van de bij. Mogelijkheden die nog niet ten volle worden benut. Te denken

valt aan particuliere tuinen, openbaar groen (groenstroken, parken), schooltuinen, overhoeken en braakliggende terreinen, groene omlijsting van bedrijven, zorginstellingen, ziekenhuizen etc. Naast nectardragende planten zijn hier ook nadrukkelijk kansen voor bijvriendelijke struiken en bomen. De gemeenten spelen als uitvoerende organisatie (op eigen grond) en als intermediair een prominente rol om deze kansen te benutten. Bestaande initiatieven zoals Food4Bees, B-teams, Idylles en Bijenlinten worden opgeschaald. Hier ligt mogelijk een centrale rol voor het Coördinatiepunt Landschapsbeheer van het Brabants Landschap dat als meldpunt kan fungeren.

Activiteiten:

- Stimuleren van groene burgerinitiatieven met focus op bijvriendelijke planten en bomen in de openbare ruimte
- Stimuleren van groene schoolpleinen
- Stimuleren van de omvorming van het gemeentelijk openbaar groen (woongebied / bedrijventerrein) en van het groen bij maatschappelijke instellingen en bedrijven

Partners:

gemeenten, waterschappen, bedrijven, maatschappelijke instellingen. Centrale rol voor Coördinatiepunt Landschapsbeheer.

In het buitengebied

Toelichting:

Het buitengebied is bij uitstek het domein van de bij. De fysieke mogelijkheden voor het vergroten van het voedselaanbod zijn legio: wegbermen, langs slootkanten, spoorwegbermen en fietspaden, perceelsranden, overhoeken, erf- en perceelsafscheidings, combinaties van agrarische teelten. Het inrichten en ecologisch beheren van bermen (waarbij sprake is van bijenlinten) levert een enorme impuls voor de bijengezondheid. Bijenlinten zijn het sluitende onderdeel van een ecologisch netwerk tussen stedelijk gebied – agrarisch gebied – natuurgebied.

In het hiervoor genoemde project Bee Deals (zie onder pijler 1) hebben de afspraken tussen alle partijen uit de voedsel-, water- en overheidsketen ook betrekking op vergroting van het voedselaanbod voor bijen en biodiversiteit.

Activiteiten:

- Gemeenten stimuleren tot omvorming van traditioneel bermbeheer naar ecologisch bermbeheer voor meer bloemrijke bermen
- Opschalen van het Food4Bees initiatief naar meerdere gemeenten, te beginnen in de Landschappen van Allure
- Rijkswaterstaat en Prorail stimuleren tot goed ecologisch beheer van bermen / oevers. Hierbij zal het min. van EZ worden ingeschakeld
- Bedrijven stimuleren tot bijvriendelijke maatregelen op hun bedrijfsterrein
- Waterschappen richten oevers in (en beheren ze) als bijenlinten

- Stimuleren van de toepassing van bijvriendelijke groenbemesters in de grondgebonden veehouderij (via Landbouw Innovatieplatform Brabant)
- Stimuleren van de teelt van alternatieve gewassen met meerwaarde voor de bij (energieleverende teelten)
- Stimulering tot de aanleg van bloemrijke perceelsranden en bijvriendelijke beplantingen bij individuele agrariërs
- Bestaande subsidieregelingen (Stika, SNL) toetsen op mogelijkheid tot aanpassing voor maatregelen voor de bij

Partners:

Provincie, agrarische natuurverenigingen, gemeenten en waterschappen, Rijkswaterstaat, Prorail

Binnen de EHS

Toelichting:

Het natuurbeleid voorziet door realisatie van de EHS en EVZ's (nat en droog) in een aanzienlijke verbetering van het leefgebied voor de bij. Via het beleid voor leefgebieden worden aanvullende maatregelen getroffen die ook de voedselvoorziening voor de bij ten goede komen. Effectieve aanvullende maatregelen liggen er vooral in het herstelbeheer van heide en droge bossen.

Activiteiten:

- Herstelmaatregelen ontwikkelen en uitvoeren t.b.v. heidevegetaties
- Verbod op gebruik van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen (o.a. neonicotinoïden) op gronden in eigendom van provincie en terreinbeheerders.
- In samenwerking met terreinbeherende instanties inrichtings- en beheermaatregelen toetsen op hun effectiviteit voor de bij en zo nodig beheer hierop aanpassen

Pijler 4. Imkerpraktijk

Doel:

Imkers beter in staat stellen tot het duurzaam houden van bijen. Verhogen van de professionaliteit van imkers.

Aanpak:

Kennisonwikkeling en kennisuitwisseling naar en tussen imkers

Toelichting:

Binnen de Provincie Noord-Brabant hebben we met de HAS en de Helicon twee opleidingen die een belangrijke rol kunnen spelen in de kennisonwikkeling. Niet alleen m.b.t. de imkerpraktijk, maar ook t.a.v. gewasbeschermingsmiddelen,, Voedselaanbod en biodiversiteit en mogelijk ook t.a.v. ziekten en plagen onder bijen.

Het belang van een goede imkerpraktijk wordt ondersteund. Het opleidingsprogramma staat feitelijk al op de rit. Er kan worden aangesloten bij het landelijk project van de Nederlandse Bijenhouders Vereniging. De Brabantse vertegenwoordiging van de NBV kan dit trekken. Imkeropleidingen hebben alleen zin indien de nieuwe imkers in staat zijn hun activiteit uit te voeren.

Activiteiten:

- In overleg met HAS en Helicon kennis ontwikkelen die in de imkerpraktijk kan worden ingezet
- HAS en Helicon betrekken bij het uitvoeringsteam Brabants Actieprogramma Bij
- Gebieden beschikbaar stellen aan bestaande en nieuwe imkers voor het plaatsen van bijenkasten

5.3.2 Organisatie

Het Brabants actieprogramma bijen is een meerjarenprogramma en gaat verschillende partijen aan. Het voorstel is om de nadere uitwerking onder verantwoordelijkheid van een Stuurgroep te brengen.

De samenstelling van het 'Ambassadeurs van het Food4Bees'-initiatief is de basis voor de Stuurgroep. Hierin zijn o.a. vertegenwoordigd: Waterschappen, terreinbeheerders, gemeente, provincie, BMF en ZLTO. Een verbreding, o.a. met een of enkele partijen uit de voedselketen, is gewenst.

De Stuurgroep neemt de verantwoordelijkheid voor het opstellen en uitvoeren van het actieplan via ondertekening van een samenwerkingsovereenkomst.

Daarnaast bewaakt de Stuurgroep de voortgang van het Brabants Actieprogramma Bij, slecht eventuele bestuurlijke knelpunten en borgt de capaciteit en de middelen voor het uitvoeringsteam.

Een Uitvoeringsteam (werkgroep) draagt zorg voor de inhoud van het Brabantbreed actieprogramma en de uitvoering van de activiteiten uit het Meerjarenprogramma (2015 en later). Elk van de belanghebbenden partijen levert een bijdrage in de vorm van personele of financiële middelen.

6 Provinciale bijdrage

De provinciale opgave voor de bijengezondheid is onderdeel van het Brabantbrede Actieprogramma Bijengezondheid.

Het zwaartepunt van de provinciale inzet zit in pijler 3; voedselaanbod en biodiversiteit. Deze activiteiten passen bij de provinciale verantwoordelijkheid en sluiten goed aan op de provinciale speerpunten 'Robuuste en veerkrachtige natuur en gezonde leefomgeving'. Daarnaast heeft de provincie een rol in het organiseren van draagvlak, kennis en verbinden van partijen.

De begroting (geld en capaciteit) die bij onderstaande activiteiten is opgenomen, loopt tot de zomer van 2015. Aan het eind van deze looptijd zal een evaluatie plaatsvinden van de besteding en prestaties. Op basis hiervan zal een voorstel worden geformuleerd voor verdere uitwerking van dit uitvoeringprogramma op hoofdlijnen en bijbehorende begroting voor de komende 3 jaren

6.1 Organisatie van het Brabant brede actieplan bijen

De provincie neemt het initiatief voor de opzet van een organisatie die verantwoordelijk wordt voor het Brabantbrede actieprogramma Bijengezondheid. Deze organisatie bestaat uit een Stuurgroep en Uitvoeringsteam (zie paragraaf 5.3.2).

De provincie faciliteert het uitvoeringsteam door het beschikbaar stellen van een secretaris.

Capaciteit	Budget
200 uur	n.v.t.

6.2 Korte termijn acties (periode tot voorjaar 2015)

Pijler Gewasbeschermingsmiddelen

1. Bewustwording: Opzetten van een Brabantbrede campagne ter beperking van het gebruik . Hierbij zal worden aangesloten bij de ervaringen opgedaan bij het project Schoon water
2. Deelname aan het lopende Bee Deals (ketenaanpak) en verbreding ervan binnen Brabant

Capaciteit	Budget
200 uur	€ 100.000

Op langere termijn (na voorjaar 2015):

- Voortzetten project Schoon Water

Pijler Voedselaanbod en biodiversiteit

1. Stimuleren van groene burgerinitiatieven in de bebouwde omgeving

2. 5 gemeenten stimuleren tot ontwikkeling van bloemrijke bermen, de inrichting van braakliggende terreinen, e.d. zowel binnen als buiten het bebouwde gebied
3. Stimuleren van groene burgerinitiatieven en bijvriendelijke inrichting van de omgeving van bedrijven, maatschappelijke instellingen en schoolpleinen

Capaciteit	Budget
200 uur	€ 150.000 (te besteden via de subsidieregeling 'Natuur en Samenleving')

In het programma natuur en Samenleving is reeds € 100.000,- gereserveerd voor maatregelen ter verbetering van het leefgebied van de bij in de bebouwde omgeving. Het totale budget komt hiermee op € 250.000,-

Op langere termijn (na voorjaar 2015) neemt de provincie het initiatief voor:

1. Stimulering
 - overige Brabantse gemeenten en bedrijven zetten zich in voor de inrichting van bijvriendelijke bermen, overhoeken etc. in bebouwd gebied en buitengebied
 - agrarische ondernemers passen groenbemers in de grondgebonden veehouderij toe en teelt van alternatieve gewassen met meerwaarde voor de bij
 - aanleg van bloemrijke perceelsranden
2. Waar mogelijk een uitbreiding of aanpassing van bestaande subsidieregelingen ten behoeve van de versterking van het leefgebied bij
3. Maatregelen ter verbetering van het leefgebied heide/droge bossen
4. Voortzetting Ecologisch bermbeheer

Pijler Imkerpraktijk

1. Via de HAS en Helicon kennis ontwikkelen en beschikbaar stellen voor nieuwe imkers. De ontwikkeling van deze kennis kan plaatsvinden als onderdeel van de reeds bestaande samenwerkingsovereenkomst HAS – Provincie t.a.v. groen ondernemerschap.
2. Inschakeling HAS / Helicon bij het uitvoeringsteam Brabantbreed actieprogramma

6.3 Middelen

De provinciale opgave vraagt in de periode najaar 2014 – voorjaar 2015 een capaciteit van 600 uur. Hiermee is een investering van ca. € 150.000,- gemoeid (vanwege uitbesteding)

De inzet van aanvullende financiële middelen voor projecten bedraagt € 250.000,- . Deze inzet vindt plaats in de vorm van cofinanciering (€ 50.000 via de Stimuleringsregeling Natuur en samenleving) en via opdrachten (€100.000).

De totale aanvullende investering voor de periode najaar 2014 – voorjaar 2015 bedraagt derhalve € 300.000,-.

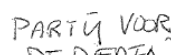
Bijlagen

1. Motie Samen voor de bijen, Provinciale Staten van Noord-Brabant, d.d. 04-07-2014
2. Landelijk actieprogramma bijengezondheid, d.d. 11-11-2013
3. Kamerbrief van Sharon A.M. Dijkma, Staatssecretaris van economische zaken, d.d. 15-12-2013
4. Lijst van geraadpleegde / betrokken organisaties
5. Groslijst projectideeën en maatregelen bijengezondheid Noord-Brabant

Bijlage 1: Motie 20 'Samen voor de bijen'

Provinciale Staten van Noord-Brabant, d.d. 04-07-201414

M20

Motie Samen voor de bijen

Provinciale Staten van Noord-Brabant in vergadering bijeen op 4 juli 2014, behandelend het Statenvoorstel 47/14 inzake Voorjaarsnota 2014;

constaterende dat

- een collectief van 24 organisaties, waaronder natuurorganisaties, imkerorganisaties, LTO en kennisinstututen, op 11 november jl. het actieprogramma bijengezondheid aan staatssecretaris EZ Dijkema heeft overhandigd;
- dit actieprogramma onder andere maatregelen bevat om
 - de imkeropleidingen te verbeteren met recente wetenschappelijke inzichten en de kennisuitwisseling tussen imkerorganisaties, landbouw, bedrijfsleven, overheden en beheerders te verbeteren;
 - de aanleg van functionele bloem/akkerranden te bevorderen;
- Provinciale Staten op 19 april 2013 unaniem hebben besloten bijenkasten te laten plaatsen bij het provinciehuis;

overwegende dat

- bijen zorgen voor bestuiving en een gezonde bijenstand daarom van groot belang is voor de biodiversiteit in het algemeen en de land- en tuinbouw in het bijzonder;
- maatregelen ter verbetering van de bijenstand daarmee een gezamenlijke verantwoordelijkheid zijn;
- maatregelen alleen duurzaam succesvol zijn als er een breed draagvlak is onder de betrokken partijen;
- het geen nut heeft om zaken over te doen die reeds zijn afgesproken in het actieprogramma bijengezondheid;

roepen het College van Gedeputeerde Staten op om

- met betrokken partijen te inventariseren welke maatregelen zinvol zijn om in Brabant te nemen, aanvullend op het actieprogramma bijengezondheid;
- deze maatregelen te vertalen naar een bondige visie met een provinciaal actieprogramma, waarin alle betrokken partijen hun verantwoordelijkheid hebben;
- dit actieprogramma af te stemmen op reeds bestaand beleid zoals de leefgebiedplannen, het stimuleringskader groenblauwe diensten en realisatie van landschapselementen;
- dit actieprogramma inclusief daarmee samenhangende kosten en mogelijke dekking aan PS aan te bieden voorafgaand aan de behandeling van de begroting 2015 in de commissies;

en gaan over tot de orde van de dag.

D66

A. Spierings

GroenLinks

P. Brunklaus

PVV

J. Kardol

SP

F. van Iersel

PvdA

D. v. Griensven

PARTIJ VOOR DE DIEREN

Bijlage 2: Landelijk actieprogramma bijengezondheid

Den Haag, 11 november 2013

Geachte mevrouw Dijkma,

Inleiding

Sinds geruime tijd zijn er nationaal en internationaal zorgen over bijensterfte. Bijen zijn onmisbaar in onze natuur en biodiversiteit, voor de bestuiving van onze gewassen en voor de voedselproductie. Wetenschappers buigen zich al geruime tijd over de mogelijke oorzaken van bijen(winter-)sterfte. Zijn het de gewasbeschermingsmiddelen, de Varroamijt of het gebrek aan voedselaanbod? Vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, imkers, natuur- en milieuorganisaties, agrariërs, wetenschappers en burgers hebben hun mening hierover duidelijk laten horen.

Openbaar debat 23 april 2013

Wij hebben het gewaardeerd dat u ons op 23 april jl. uitgenodigd heeft om in het openbare debat “BIJ elkaar” met elkaar in discussie te gaan over de breed gedeelde zorg over bijen(winter-)sterfte en de mogelijke relatie met gewasbeschermingsmiddelen. Tijdens deze bijeenkomst hebben we met zo’n honderd mensen intensief met elkaar gesproken onder leiding van Felix Rottenberg. Vanuit diverse invalshoeken is een beeld over de oorzaken en aanpak van bijen(winter-)sterfte neergezet. Het was geen makkelijk gesprek: de materie is complex en de meningen liepen en lopen sterk uiteen.

Sommigen waren er van overtuigd dat er een causaal verband bestaat tussen bijen(winter-)sterfte en gewasbeschermingsmiddelen, anderen waren dat niet. Er was consensus dat er meer mogelijke oorzaken van bijen(winter-)sterfte zijn: gewasbeschermingsmiddelen, bijenziekten (zoals de Varroamijt), onvoldoende voedselaanbod en achteruitgang van biodiversiteit, het kennisniveau van imkers en de variatie in imkerpraktijk. Er is een gezamenlijk gevoel van urgentie dat aan alle oorzaken gewerkt moet worden.

Winst van dit debat was dat wij diepgaand met elkaar spraken in plaats van alleen tegen elkaar.

Sommige deelnemers ontmoetten elkaar nu voor het eerst in levenden lijve, discussieerden met elkaar en lichtten elkaar bij, vanuit hun eigen expertise. Het debat zorgde voor een wezenlijke stap voorwaarts: er ontstond – ondanks de meningsverschillen - een basis om samen te werken om

problemen op te lossen. Aan het eind van het debat heeft u ons opgeroepen om de gesprekken voort te zetten.

Openbaar debat Actieprogramma Bijengezondheid 8 juli 2013

Vervolgens heeft u ons gevraagd om tot een gezamenlijk Actieprogramma Bijengezondheid te komen.

Dat heeft geleid tot een tweede brede bijeenkomst o.l.v. Felix Rottenberg op 8 juli met wederom circa 100 deelnemers. Dit gezamenlijke Actieprogramma voor de korte en lange

termijn zou moeten bestaan uit vier pijlers, waarop bijengezondheid berust. Deze pijlers zijn gekozen aan de hand van de genoemde mogelijke oorzaken:

- pijler 1: gewasbeschermingsmiddelen
- pijler 2: ziekten en plagen van bijen
- pijler 3: (gebrek aan) voedselaanbod en biodiversiteit
- pijler 4: imkerpraktijk

Op 8 juli zijn door deelnemers vanuit allerlei hoeken uit de “bijenwereld” 25 presentaties gegeven met voorstellen ter bevordering van de bijengezondheid, die vervolgens bediscussieerd zijn. Dit heeft de eerste contouren neergelegd voor een concept-actieprogramma voor de komende jaren.

Proces opstellen Actieprogramma Bijengezondheid

Naar aanleiding van de contouren die op 8 juli zijn neergelegd, zijn vier thematische pijlerwerkgroepen (samenstelling van de werkgroepen, zie bijlage) ingericht. Deze zijn actief aan de slag gegaan, onder leiding van een rapporteur, die als procescoördinator heeft gefunctioneerd, en ondersteund door een secretaris. Zij zijn een aantal keren in de zomermaanden bij elkaar gekomen. Op 17 september heeft er opnieuw een bijeenkomst plaatsgevonden waar de werkgroepen eerst afzonderlijk hebben bepaald wat de prioritaire acties voor de korte termijn op hun thema waren. Daarbij is nadrukkelijk gekeken naar acties met een “common ground” die haalbaar zijn op de korte termijn. Aansluitend hebben de werkgroepen hun ideeën gemeenschappelijk gedeeld, zodat ook de verbanden tussen de thema’s goed konden worden belegd.

Voorstellen Actieprogramma Bijengezondheid

In het onderstaande beschrijven wij de prioritaire voorstellen voor het Actieprogramma Bijengezondheid voor de korte termijn. Dit zijn de actiepunten die volgens de deelnemers in de pijlergroepen spoedig moeten worden opgepakt. Over deze actiepunten is iedereen het eens. En –voor zover kan worden overzien - wordt de uitvoering ervan niet gehinderd door juridische belemmeringen. Daarnaast voelen deelnemers zich ook verantwoordelijk om concreet bij te dragen aan de uitvoering door het leveren van menskracht en expertise en zo mogelijk ook financieel. Voor sommige acties moet er een extra financier of uitvoeringspartner gezocht worden.

Naast de prioritaire acties voor de korte termijn, zijn in de werkgroepen ook een aantal andere belangrijke gewenste acties aan de orde gekomen. Deze vergen meer tijd en gesprekken. Ofwel omdat ze in een ander verband worden opgepakt en elders zijn belegd (bijvoorbeeld het tegengaan van normoverschrijding van imidacloprid en het verbod van gewasbeschermingsmiddelen buiten de landbouw¹, ofwel omdat zij eerst nog meer uitwerking verdienen (bijvoorbeeld de verbetering van de toepassingstechnieken van gewasbeschermingsmiddelen of de bevordering van onderzoek naar werking van neonicotinoïden op de mens). Ook zijn er acties waar over nut en noodzaak (nog) geen overeenstemming is tussen de verschillende partijen (bijvoorbeeld een verbod op

¹ Brief aan de Tweede Kamer van staatssecretaris Mansveld , 3 september 2013

zaadbehandeling met systemische gewasbeschermingsmiddelen). Dergelijke acties uit alle pijlerwerkgroepen vindt u daarom niet in deze brief, maar treft u aan in een voorraadagenda als bijlage bij deze brief. Deze kan gezien worden als een voorraadagenda voor verdergaande besprekingen en overleg met u. Aan het eind van deze brief doen wij u een voorstel hoe hiermee omgegaan kan worden.

In de korte tijd dat wij met elkaar hebben samengewerkt is er vooruitgang geboekt. Ondanks dat de belangen soms sterk uiteenlopen zijn netwerken ontstaan, zijn verschillen van mening overbrugd en is een basis gelegd voor een belangrijke uitvoeringsagenda. Wij vinden dat wij gezamenlijk een betekenisvolle stap hebben gezet met het onderstaande als resultaat.

1. Pijler gewasbeschermingsmiddelen

Bepaalde gewasbeschermingsmiddelen zijn een mogelijke oorzaak van het probleem bijen(winter-)sterfte. Sommige middelen werken systemisch, ook niet-direct dodelijke effecten door toepassing van middelen kunnen dan effect hebben op de vitaliteit van een bijenvolk. Gedragsverandering en verzwakking van de individuele bij kan bijvoorbeeld leiden tot bijen die meer vatbaar zijn voor ziekten of leiden tot oriëntatieproblemen, waardoor de terugkeer naar de kast wordt bemoeilijkt.

Bijen kunnen in aanraking komen met deze middelen door verschillende mogelijke routes, zoals voedsel (nectar en pollen), water, en door bijvoorbeeld bespuitingen en behandeld zaad. Er is door de Europese Voedselveiligheidsautoriteit EFSA aangedrongen op meer onderzoek naar deze effecten op populatieniveau.

Daarnaast wordt door een deel van de pijlerwerkgroep gewezen op de bredere milieuproblematiek, denk bijvoorbeeld aan grote normoverschrijdingen in oppervlaktewater en het risico voor waterorganismen, die sommige van de gewasbeschermingsmiddelen, in het bijzonder middelen op basis van het neonicotinoïde imidacloprid veroorzaken. Dit doet zich in bepaalde Nederlandse regio's in uitzonderlijke mate voor, bijvoorbeeld in het Westland.

De prioritaire acties voor de korte termijn zijn:

1. We starten een meerjarig surveillanceprogramma met als doel het vaststellen van de status van de bijengezondheid in Nederland en het in kaart brengen van factoren zoals bijenziekten, blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en de wijze waarop de imkerpraktijk wordt vorm gegeven. Door gestandaardiseerde inspecties (at random circa 150 locaties) bemonsteringen en analyses met vastgestelde EU-protocollen (EU Bijen Laboratorium, ANSES) te gebruiken, kunnen de resultaten van het bijengezondheidprogramma vergeleken worden met andere lidstaten. Het surveillance programma moet gestandaardiseerde basisinformatie verschaffen over de mogelijke invloed van de onderzochte factoren op de gezondheid van bijenvolken (correlaties). Idealiter moet het eventuele effect van landschapskwaliteit op bijengezondheid meegenomen worden. De onafhankelijkheid van het programma moet worden gewaarborgd, de gegevens moeten openbaar zijn en er wordt voorzien in een peer review door gerenommeerde wetenschappers. Bezien wordt of binnen het programma imkers

kunnen worden opgeleid als ‘inspecteurs’, die de inspecties, bemonsteringen en communicatie op regionaal niveau uitvoeren. Dit kan tegelijkertijd voor een bredere kennisbasis onder imkerverenigingen zorgen. De gewasbeschermingsmiddelenindustrie is in principe bereid een financiële bijdrage te leveren aan de kosten voor dit surveillanceprogramma.

2. We ontwikkelen een groene lijst van huidige beschikbare gewasbeschermingsmiddelen en gewasbeschermingsmaatregelen die het minste risico’s voor bijen hebben. Hierbij gaat het erom dat telers op een geïntegreerde wijze naar plaagbestrijding kijken, waarbij preventie een belangrijk startpunt is (teeltrotatie, intensieve plaagscouting, weerbare rassen). Deze groene lijst moet alternatieven presenteren die in de plaats kunnen komen van de inzet van middelen met risico’s voor bijen en andere bestuivers.

Er wordt voorgesteld verschillende lijsten met gewasbeschermingsmiddelen te harmoniseren tot één uniforme systematiek die inzicht geeft in alternatieven in de vorm van middelen met een laag risico. Hierdoor kunnen telers, retailers, overheden en andere belanghebbenden gemakkelijk ondersteund worden bij het op een zo duurzaam mogelijke manier uitvoeren van gewasbescherming.

3. We stimuleren dat er nieuwe, (nog) meer ecologisch verantwoorde gewasbeschermingsmiddelen op de markt beschikbaar (kunnen) komen, zodat deze als alternatief kunnen dienen voor gangbare gewasbeschermingsmiddelen. Hiervoor kan een Green Deal worden gesloten tussen sectororganisaties en de overheid, waarbij het een van de doelen is om het (EU)toelatingsbeleid voor dergelijke middelen zo eenvoudig en snel mogelijk te laten verlopen.

4. Zorg voor betere kennisverspreiding onder agrariërs over plaagbeheersing waarbij ook nadrukkelijk aandacht wordt besteed aan alternatieve plaagbestrijding (geïntegreerde gewasbescherming en Functionele Agrobiodiversiteit). Het recent opgerichte Bijenkennisnet van de Nederlandse Bijenhoudersvereniging en LTO kan hieraan een bijdrage leveren. Ook kan dit worden meegenomen in de ‘spuitlicentie’ cursussen en in het groene onderwijs. Zie verder pijler 4.

2. Pijler ziekten en plagen onder bijen

Plagen en ziekten onder bijen (vooral Varroamijten) verzwakken bijenvolken. De veronderstelling is dat de wintersterfte afneemt als de plagen en ziekten goed onder controle zijn. Tegelijkertijd verdient het kennisniveau van bijenhouders om ziekten te kunnen herkennen, voorkomen en indien nodig te kunnen bestrijden meer aandacht dan het nu krijgt. De belangrijkste plagen en ziekten onder honingbijen zijn Varroamijten, virussen, Nosema, kalkbroed, Amerikaans- en Europees vuilbroed.

Daarnaast spelen een aantal nieuwe ziekten een rol, waarvan nog niet alle ‘in en outs’ bekend zijn. De Varroamijt komt in alle volken voor, is moeilijk te bestrijden en kan andere plagen en ziekten overbrengen of onder bijen verspreiden. De verwachting is dat een goede bestrijding van de Varroamijt de bijenvolken aanzienlijk zal versterken.

Om krachtige en weerbare bijenvolken te hebben is enerzijds versterking nodig met een genetische aanpak, en anderzijds is er behoefte aan meer kennis over de mate waarin ziekten en/of plagen in bijenvolken bijdragen aan de verzwakking of zelfs bijensterfte. Voorkomen is beter dan genezen en gezonde vitale bijenvolken hebben een natuurlijke weerbaarheid.

Prioritaire acties voor de korte termijn zijn:

1. Versnelde natuurlijke selectie. In proeven op lokaal niveau gebruik maken van vooraf geselecteerde bijenvolken die al een bepaalde resistentie hebben en bij deze volken stoppen met de bestrijding van de Varroamijt. Uit te voeren in de regionale of lokale praktijk door imkers met wetenschappelijke begeleiding. Er zijn al enkele voorbeelden van een dergelijke aanpak, onder andere bij biologisch-dynamische imkers. Tevens wetenschappelijk onderzoek naar de genen die de resistentie bepalen.

2. Wij bevorderen onderzoek naar de onderlinge relatie tussen ziekten en plagen op de bijen(winter-) sterfte. Van veel ziekten en plagen onder bijen is niet bekend welke negatieve effecten ze hebben op een bijenvolk. Daarnaast is niet duidelijk wat de interacties zijn tussen ziekten en plagen. Deze inzichten zijn nodig om verzwakking van bijenvolken te kunnen voorkomen.

3. Toelating aanvragen voor nieuwe (diergenees-)middelen. Voor de bestrijding van Varroamijt is er behoefte aan nieuwe middelen, maar ook aan verbeteren van de bestaande toepassingen/methoden. Het bedrijfsleven heeft hierin het voortouw. In bepaalde lidstaten van de EU zijn recent nieuwe middelen toegelaten of worden deze toegelaten. Deze middelen kunnen wellicht ook benut worden in Nederland. Verder wordt de Europese richtlijn voor diergeneesmiddelen omgezet naar een Europese verordening, wellicht dat de toelating daardoor gemakkelijker wordt.

4. We stellen een 'Intermediair Bijengezondheid' in, in een privaat publieke samenwerking (PPS). Een deskundige bestrijding van de Varroamijt is cruciaal voor terugdringen van de wintersterfte van bijen. Ongeveer 70% van de bijenhouders heeft geen problemen met wintersterfte, opvallend is dat deze imkers de bestrijding van de Varroamijt onder controle hebben. De bestrijding van de Varroamijt moet door de imker nauwkeurig worden uitgevoerd en vraagt dus kennis van zaken. Door intensivering van de kennisverspreiding kunnen meer imkers bereikt worden. De 'intermediair bijengezondheid' en de onder pijler 4 genoemde 'bijenmakelaar' vallen samen.

3. Pijler Voedselaanbod en biodiversiteit

Voedselbronnen (aanbod en diversiteit van planten) voor bijen zijn afgenomen, onder andere door professionalisering, efficiency-verbetering en kostenreductie in de landbouw en het groenbeheer, wat geleid heeft tot meer uniformiteit en een grootschaliger landbouw in de laatste decennia. Ook verstedelijking en de grote druk op de beperkt beschikbare ruimte in Nederland heeft geleid tot vermindering van de biodiversiteit. Hierdoor kunnen

bijen minder drachtplanten vinden. De problematiek betreft niet alleen honingbijen maar alle (bestuivende) insecten.

Het verbeteren van het landschap met diversiteit van planten en gewassen, waarbij deze gebieden met elkaar verbonden zijn, pakt zowel voor bijen als voor de biodiversiteit in de brede zin positief uit.

Functionele Agrobiodiversiteit (FAB) op gebiedsniveau speelt een belangrijke rol in het agrarisch landschap bijvoorbeeld door het aanleggen van bloemrijke akkerranden, groenblauwe aderen en wegbermen. Dat levert op: meer (voedsel voor) bijen en andere nuttige insecten, een beter leefmilieu voor bijen en biedt ook een aanknopingspunt voor meer duurzame landbouw. Daarnaast is ‘Stad in bloei’ een belangrijk prioritair onderwerp. Het gaat om verbeteren van groen(beheer) in het stedelijk gebied, om het stedelijk groen aantrekkelijk te maken voor bijen. Tevens is dit goed voor bewustwording over biodiversiteit onder burgers.

De prioritaire acties voor de korte termijn zijn:

- 1. Wij bevorderen de aanleg van functionele bloem/akkerranden.** Er zijn al veel van dergelijke bloemrijke akkerranden in Nederland. Deze zorgen voor meer biodiversiteit en voedselbronnen voor bestuivers. Dit moet worden voortgezet en het (bloemranden)netwerk moet worden uitgebreid. Zo blijft de animo van boeren die meedoen aan de lopende projecten behouden. Het nieuwe GLB biedt extra kansen (bijv. vergroeningsmaatregelen pijler 1, beheersmaatregelen pijler 2). Het streven is de inspanning van de boer op termijn uit de (voedsel- of water)keten te financieren.
- 2. Samenwerking creëren tussen bij FAB betrokken partijen** op gebiedsniveau. Het creëren van samenwerking tussen alle bij FAB betrokken partijen en opschalen van de FAB-inspanningen van individuele boeren op gebiedsniveau maakt het mogelijk om op gebiedsniveau te bekijken welke acties op welke plek nodig zijn om zo de biodiversiteit, voedselaanbod voor bestuivers, nestplekken en natuurlijke plaagbestrijding in het gebied optimaal te versterken (betere afstemming leidt tot FAB van betere kwaliteit). Door middel van demonstratie van “best practices” kan de vanuit lopende projecten opgedane kennis verder worden verspreid.
- 3. Wij bevorderen kennisuitwisseling op het gebied van FAB.** Om de beschikbare kennis over FAB, die nu veelal versnipperd aanwezig is bij verschillende partijen (o.a. Bijenkennisnet, kennisinstellingen, agrariërs), is integratie en coördinatie nodig en organisatie van lokale aanspreekpunten waar agrariërs en imkers informatie kunnen halen. Het is de wens om een module “nuttige insecten” te ontwikkelen t.b.v. het opleidingsaanbod voor spuitlicenties.
- 4. Bewustwording en educatie van burgers** over het belang van bijen en biodiversiteit. Bewustwording van burgers over het belang van bijen en kennis over welke acties zij zelf kunnen ondernemen in het belang van bijen en andere bestuivers draagt bij aan meer biodiversiteit in de stedelijke omgeving. Dit vraagt integratie van beschikbare kennis en inpassing hiervan in bestaande educatieactiviteiten en het uitbreiden van bestaande initiatieven op dit gebied (bv. Bijenlinten) of bijvoorbeeld de ‘bee-app’. Daarbij wordt door

meerdere organisaties gewerkt aan een *app* die burgers stimuleert en oproept om bij te dragen aan het verbeteren van de leefomstandigheden van bijen.

5. Informatieverschaffing aan groenbeheerders. Als groenbeheerders beschikken over meer informatie over drachtplanten en de effecten en voor- en nadelen van bepaalde beheersmaatregelen op bijen en andere bestuivers kunnen zij daar bij de inrichting en beheer van groengebieden rekening mee houden en kan dit bijdragen aan een beter voedselaanbod voor bijen in stedelijke (groen)gebieden.

4. Pijler imkerpraktijk

De bijenstand staat onder druk, niet in de laatste plaats door een hoge wintersterfte van bijenvolken.

Hiervoor is een aantal oorzaken aan te wijzen, zoals toegenomen complexiteit van het imkeren (vanwege toegenomen ziektedruk), vergrijzing van het imkerbestand, een afname van het aantal imkers en gebrek aan deskundigheid bij het imkeren. De imkerverenigingen verzorgen de scholing en voorlichting met behulp van vrijwilligers. Het voorlichtingsmateriaal is niet altijd actueel, terwijl de nieuwe ontwikkelingen juist om nieuwe oplossingen en methoden vragen. Een verder e professionalisering van de imkerij is meer dan ooit noodzakelijk. Er is overeenstemming dat samenwerking, kennisverspreiding en groen onderwijs de oplossing kunnen bieden. Door een betere samenwerking van imkerorganisaties kan de professionalisering echt vorm krijgen. Daarbij is het nodig dat nieuwe inzichten over de imkerpraktijk vanuit onderzoek worden verspreid naar de imkers in de opleidingen en cursussen van de verschillende imkerverenigingen. Noodzakelijk is dat de (vrijwillige) trainers van de cursussen optimaal worden geïnformeerd over de nieuwe uitdagingen. Het groene onderwijs kan voorts een belangrijkere rol spelen in de opleiding van boeren, tuinders en groenwerkers, om op die manier onder andere de voedselbronnen voor bijen te vergroten.

Prioritaire acties voor de korte termijn zijn:

1. Bijenmakelaar en 'groen onderwijs'. De bijenmakelaar vormt de nieuwe spil in de professionalisering van de imkerij. Deze persoon, die voorlopig voor een periode van vijf jaar zou moeten worden benoemd, heeft als belangrijkste taken: schakel zijn tussen de wetenschappelijke kennis uit het onderzoek en de trainers van de cursussen van de imkeropleidingen en makelaar van kennis zijn tussen de imkerorganisaties, landbouw, bedrijfsleven, overheden, beheerders. In het groene onderwijs kan de bijenmakelaar voorts het invoeren van leermodules bevorderen die gaan over alle aspecten die de bijgezondheid positief beïnvloeden. De bijenmakelaar valt samen met de in pijler 2 genoemde Intermediair Bijengezondheid.

2. We zorgen voor verspreiding van best practices door bijvoorbeeld Flying Bee Doctors, Bijenkennisnet of Bijen@wur. Zij ondersteunen individuele imkers in praktijksituaties om bijvoorbeeld het probleem van wintersterfte aan te pakken. Uit onderzoek komt veel informatie voort die –op deze manier- wordt verspreid. Ook beschikken de verschillende

imkerorganisaties over goede praktijken of voorbeelden, die door goede samenwerking beter en sneller bij alle imkers terecht kunnen komen.

3. Samenwerking tussen de vier Nederlandse imkerorganisaties leidt tot professionalisering rond opleiding, kennisuitwisseling en gezamenlijk optreden naar overheden voor gemeenschappelijke uitdagingen, zoals groenbeheer, meer drachtplanten voor bijen in het landschap etc. Een tijdelijke onafhankelijke voorzitter van dit Nederlandse Bijenplatform is belangrijk om de samenwerking een goede start te geven.

Tot slot

In korte tijd hebben wij – op uw uitnodiging en met uw aanmoediging - veel gesprekken gevoerd en is er veel in gang gezet. De winst is dat verschillende partijen met heel verschillende posities tot een uitwisseling van opvattingen zijn gekomen en daarbij over de grenzen van hun eigen denken zijn heengegaan. Maar we zijn nog niet klaar. Het is werk in uitvoering. Zo is het gesprek over het verbod op de neonicotinoïden nog lang niet voltooid. En moeten er nog veel zaken uit dit Actieprogramma worden uitgewerkt. De acties voor de korte termijn moeten met spoed worden uitgevoerd en de onderwerpen op de voorraadagenda moeten verder worden uitgewerkt. Sommige acties moeten met uw ministerie worden besproken. Het is daarom volgens ons belangrijk dat wij de komende jaren actief en alert blijven ten gunste van de bijengezondheid. Wij willen u graag –in deze samenstelling gevraagd en ongevraagd van advies blijven voorzien en wij willen dat graag doen vanuit het op te richten Bijenberaad, dat een katalyserende en stimulerende rol kan vervullen.

Wij vertrouwen er op dat wij hiermee aan uw verzoek hebben voldaan en dat u ons gezamenlijke voorstel voor het bovenstaande Actieprogramma Bijengezondheid kunt ondersteunen. Conform uw wens dat maatschappelijke partijen nadrukkelijk zelf hun verantwoordelijkheid nemen op het gebied van bevordering van de bijengezondheid, gaan wij graag met de acties aan de slag. De opgave is dat de aangesloten partijen van het Bijenberaad gezamenlijk hun expertise, menskracht en middelen inzetten om het Actieprogramma Bijengezondheid uit te voeren. Er zijn daarnaast andere bedrijven en organisaties die belang hebben bij bijengezondheid in het bijzonder en biodiversiteit in het algemeen.

Het Bijenberaad ziet het als een uitdaging om ook hen in dit Actieprogramma te laten investeren. Wij hopen dat u eveneens, als betrokken partij, een (financiële) bijdrage kunt leveren. Wij denken hierbij aan een bijdrage aan het surveillanceprogramma en aan de Bijenmakelaar.

Hoogachtend,

Felix Rottenberg, namens

ABTB, Imkersbond ABTB	Louis Bolk Instituut
ANI, Algemene Nederlandse Imkersvereniging	LTO, Land- en Tuinbouw Organisatie
AVVN, landelijke organisatie voor hobbytuinders	Naturalis
BD imkers, Biologisch Dynamische imkers	Natuur & Milieu
Bijenhouders Vereniging	NBV, Nederlandse
Bijenlint Zutphen/Deventer	NCB, Nederlands Centrum
Bijenonderzoek	
BioVic	Nefyto
CLM, Centrum voor Landbouw en Milieu	PAN Europe
ETS, Experimental Toxicology Services	Plantum
Food4Bees	Slowfood
Greenpeace	Unie van Waterschappen
Koppert Biological Systems	Wageningen UR

Guy Smagghe (hoogleraar Universiteit Gent, België)
David Veldhoen

Bijlagen:
Voorraadagenda
Samenstelling werkgroepen

Bijlage 1:

Voorraadagenda bijengezondheid

Naast de prioritaire acties voor de korte termijn die in de brief zijn weergegeven, zijn in de werkgroepen ook een aantal andere belangrijke gewenste acties aan de orde gekomen.

Deze vergen

meer tijd en gesprekken. Ofwel omdat ze in een ander verband worden opgepakt en elders zijn

belegd, ofwel omdat zij eerst nog meer uitwerking verdienen. Ook zijn er acties waar over nut en

noodzaak (nog) geen overeenstemming is tussen de verschillende partijen. Dergelijke acties uit alle

pijlerwerkgroepen treft u hieronder aan in een voorraadagenda. Deze kan gezien worden als een

voorraadagenda voor verdergaande besprekingen onderling en voor overleg met de staatssecretaris.

Pijler 1:

1. Onafhankelijker herziening van risicobeoordeling van middelen
2. Verbod zaadbehandeling met systemische pesticiden
3. Verbod op alle bestrijdingsmiddelen, schadelijk voor bijen en nuttige insecten
4. Restrictieve verkoop van gewasbeschermingsmiddelen aan particulieren

5. KRW-norm en toelatingsnorm koppelen op een selectie van middelen en voorafgaand aan toelating een emissiereductieplan opstellen.
6. Emissiereductie(-plannen)
7. Emissiereductie door gesloten kas
8. Verbetering toepassingstechnieken van gewasbeschermingsmiddelen in de agrarische praktijk
9. Tegengaan normoverschrijding imidacloprid in oppervlaktewater
10. Voorlichting door de overheid over residuen van middelen in voedsel en over risico's gewasbeschermingsmiddelen
11. Jaarlijks onderzoek naar residuen van toegelaten middelen
12. Verplicht gebruik van gelijkwaardige niet-chemische alternatieven bij bestrijding van plantenziekten, zoals de inzet van natuurlijke vijanden.
13. Multifactorieel onderzoek naar bijensterfte
14. Hanteerbaar maken van de 'EFSA guidance bees' voor de beoordeling
15. Toepassen van het 'vervuiler betaalt principe' in combinatie met financiële prikkels voor koplopers.
16. Heffing op gewasbeschermingsmiddelen
17. Doorvoeren van de ideeën van de PAN-inspraakreactie op het Nationaal Actieplan Bestrijdingsmiddelen
18. Meer en betere metingen naar gewasbeschermingsmiddelen in water, bodem en lucht en aanpakken van blinde vlekken bij watermetingen.
19. Monitoring van waterkwaliteit
20. Versterking van de monitoring en handhaving van gewasbeschermingsmiddelenwetgeving.
21. Onderzoek naar nieuwe blootstellingsroutes.
22. Bevordering onderzoek naar werking van neonicotinoïden op de mens
23. Waar mogelijk CDG-certificering van de handel benutten
24. Verbreding spuit- en teeltvrije zones langs watergangen naar tenminste 1-1,5 m en deze inrichten als FAB-zone.
25. Gedifferentieerd maaibeheer langs slootkanten

Pijler 2:

1. Onderzoek naar bescherming van de Nederlandse populatie *Apis mellifera mellifera*, en nader onderzoek naar de oorzaken van de tolerantie van deze bijenvolken t.a.v. de Varroamijt.
2. Onderzoek naar genen die betrokken zijn bij Varroa-tolerantie; met SNPs en QTL analyse van lokale rassen die een verminderde gevoeligheid vertonen; ook dankzij het ter beschikking zijn van genoom van honingbij en nu ook van hommels (Universiteit Gent).
3. Onderzoek naar de risico-inschatting van effecten en ziekten en plagen en de synergetische negatieve effecten met pesticiden in het bijzonder neonicotinoïden.
4. Ontwikkelen van nieuwe diergeneesmiddelen.
5. Onderzoek naar kwantitatief onderbouwen van de effectiviteit van alternatieve middelen die de bijenvolken versterken, zoals kiezelaarde (Biovic) en Ferro-Bee.

Pijler 3:

1. Aanscherpen van de regelgeving rond afgeven spuitlicenties
2. Bee deals: betrekken van voedsel-, water- en overheidsketens bij verbeteren landschap voor bijen en biodiversiteit.
3. Bedrijventerreinen inrichten als leefgebied voor wilde bijen en ander bestuivers
4. Invulling van GLB richten op vergroening en verbeteren bijenlandschap.
5. Meer diversiteit op akkerland: meerdere gewassen, ruimere rotatie
6. Grasland verrijking ter bevordering van veevoer en bijenvoedsel
7. Meer kennis inbrengen over nuttige insecten in agrarische opleidingen
8. Melarium (in Delft) als ontmoetingsplaats voor imkers, planners, burgers en wetenschap
9. Verbeteren beheer van bermen autowegen, spoorlijnen, waterwegen met oog op meer voedsel voor bijen en biodiversiteit.

Pijler 4

1. Ontwikkelen en invoeren registratie en certificering (aan de individuele imkerverenigingen)
2. Erkennen diploma en licentie voor inzet Nederlandse BestuivingsCommissie (NBC)
3. Meer locaties voor plaatsen bijenkasten (om dracht te verbeteren)
4. Regionaal/lokaal aanplantbeleid met meer drachtplanten
5. EU-Honingprogramma en kennisverspreiding
6. Monitor (honing)bijensterfte, in combi met monitoring verbod neonics
7. Stimuleren, versterken en uitbreiden ondersteuning bijen(gezondheids)onderzoek
8. Bijenkennisnet, kennis voor adviseurs/erfbetreders, bijeenkomsten spuitlicentie
9. Voldoende voederakkers voor bijen, opheffen belemmeringen bijen in natuurgebieden
10. Professionalisering opleiding imkers
11. Professionele imkers, gastbedrijven en/of plantaardig bedrijfsleven rol in cursussen
12. Nieuwe imkers: zeker stellen aantal actieve/jonge imkers voor toekomst imkerij NL
13. Nieuw les- en leesboek voor cursus Voedselplanten voor insecten en cursus bestuiving
14. Bijenstallen voor de (afdelingen van de) imkerorganisaties met centra voor voorlichting, slinger en wassmelter voor imkerorganisaties e.d.
15. Bij aanpak bijenproblematiek bijenvolk in samenhang met omgeving zien, in verband met voeding, huisvesting, ziekten en plagen
16. Andere aanwending (EU-)middelen voor bijen
17. Weerbare bij bevorderen

Bijlage 2:

Samenstelling pijlerwerkgroepen

Pijler 1: gewasbeschermingsmiddelen

Sijas Akkerman/Frans Pladdet	Natuur en Milieu
Guus Meis	LTO
Maritza van Assen	Nefyto
Michiel van Geelen	Greenpeace
Gea Bouwman	Plantum
Henk Tennekes	ETS
Romée van der Zee	NCB
Marianne Mul	Unie van Waterschappen
Kees Beart	PAN Europe; AVNN
Jos Boesten	Wageningen UR
Esther Veldhuis	Ministerie van EZ, rapporteur
Susanne Sütterlin	Ministerie van EZ, secretaris

Pijler 2: ziekten en plagen van bijen

Jan Dommerholt	Nederlandse Bijenhouders Vereniging
Coby van Dooremalen/Tjeerd Blacquiere	Wageningen UR (Plant research international)
Ronald Giezenaar/Jo Ottenheim	Nefyto
Peter Jens	Koppert BV
Jan Kalverdijk	BioVic
Bart Pannebakker	Wageningen UR (Lab of Genetics)
Guy Smagghe	Universiteit Gent
Kees Oomen	rapporteur
Hans Schollaart	Ministerie van EZ, secretaris

Pijler 3: voedselaanbod en biodiversiteit

Bram Cornelissen/Coby v. Dooremalen	Wageningen UR (Plant Research International)
David Veldhoen	kunstenaar
Eric Hees	CLM
Eric van Oijen	Food4Bees
Françoise le Griep	Bijenlint Deventer
Geraldine Cornelissen/Piek Stor	Bijenlint Zutphen
Jan Bouwman	Syngenta/Nefyto
Janneke Wolf van der Heyden	Slow Food
Joke de Geus	LTO (akkerbouwer)
Liesbeth de Haan	Projecten LTO Noord
Marianne Mul	Unie van Waterschappen

Merijn Bos	Louis Bolk Instituut
Michiel van Geelen/Patricia Lemmens/	
Herman van Bekkem	Greenpeace
Remko Huverman	Koppert BV
Aat Rietveld	NBV
Koos Biesmeijer	Naturalis, rapporteur
Lenie Brugging	Ministerie van EZ, secretaris

Pijler 4: imkerpraktijk

Jan van de Waerdt	ANI
Gerard Hollander	ABTB
Wouter Schouwstra	NBV
Theo Georgiades	BD imkers
Ronald Driessen	Plantum
Jaap van Wenum	LTO
Jan Bouwman/Jo Ottenheim	Nefyto
Coby van Dooremalen/	
Willem Jan de Kogel	Wageningen UR
Adriaan Guldemon	CLM, rapporteur
Sabine Pronk	Ministerie van EZ, secretaris

Bijlage 3: Kamerbrief van Sharon A.M. Dijkma

Staatssecretaris van economische zaken, d.d. 15-12-2013

Ministerie van Economische Zaken

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Binnenhof 4
2513 AA 's-GRAVENHAGE

Datum 15 december 2013
Betreft Actieprogramma Bijengezondheid

Geachte Voorzitter,

Tijdens het debat over de Nota Gezonde Groei, Duurzame Oogst op 1 juli 2013 heb ik uw Kamer, op verzoek van het lid Jacobi (PvdA), toegezegd om samen met alle betrokkenen een gezamenlijk Actieprogramma Bijengezondheid voor de korte en langere termijn te ontwikkelen. In dat Actieprogramma zouden de vier pijlers, die allen van invloed zijn op de bijengezondheid aan de orde moeten komen:

- pijler 1: gewasbeschermingsmiddelen
- pijler 2: ziekten en plagen van bijen
- pijler 3: (gebrek aan) voedselaanbod en biodiversiteit
- pijler 4: imkerpraktijk

Graag bericht ik u dat dit gezamenlijke Actieprogramma mij op 11 november jl. door 25 organisaties en belanghebbenden is aangeboden (zie bijlage).

Proces totstandkoming Actieprogramma

In een brede bijeenkomst met belanghebbenden op 8 juli, gefaciliteerd door mijn ministerie, hebben de deelnemers met elkaar de eerste contouren van het Actieprogramma Bijengezondheid neergelegd. Vier werkgroepen onder leiding van een rapporteur zijn vervolgens een aantal keren in de zomermaanden bij elkaar gekomen om de acties en prioriteiten voor een Actieprogramma te definiëren. Op 17 september heeft er opnieuw een brede bijeenkomst plaatsgevonden waar de werkgroepen hebben bepaald wat de prioritaire acties voor de korte termijn op hun thema waren. Daarbij is nadrukkelijk gekeken naar acties met een gemeenschappelijk karakter die haalbaar zijn op de korte termijn. Daarnaast zijn er belangrijke urgente acties voor de lange termijn aan de orde geweest. Deze acties vergen meer tijd en gesprekken, bijvoorbeeld omdat zij eerst nog meer uitwerking verdienen of omdat er (nog) geen overeenstemming is over nut en noodzaak tussen de verschillende partijen. Deze acties uit alle pijlerwerkgroepen zijn in de voorraadagenda neergelegd. In het Actieprogramma in de bijlage treft u de prioritaire acties voor de korte termijn en de voorraadagenda per pijler aan.

Reactie

Bijen zijn onmisbaar in onze natuur en biodiversiteit, voor de bestuiving van onze gewassen en voor de voedselproductie.

Directoraat-generaal Agro
Directie Plantaardige Agroketens
en Voedselkwaliteit

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Factuuradres
Postbus 16180
2500 BD Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001003214369000
T 070 379 8911 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ez

Ons kenmerk
DGA-PAV / 13194213

Bijlage(n)
1

Al langer zijn er zorgen over de bijengezondheid en het is belangrijk dat alle mogelijk oorzaken van bijensterfte worden aangepakt. Het is winst dat partijen - met soms tegengestelde belangen- nu samen intensief met elkaar hebben gesproken en met voorstellen zijn gekomen in de vorm van het Actieprogramma Bijengezondheid. Ik ben verheugd dat, betrokken partijen besloten hebben om samen op te trekken daar waar er wel overeenstemming over benodigde en gewenste acties is. Ik vind het een belangrijke prestatie dat dit programma in een relatief kort tijdbestek is gerealiseerd en dat het door zoveel belanghebbenden wordt gesteund.

Ik ben het eens met de opstellers van het Actieprogramma, dat het werk nog niet gereed is: nu moeten de acties worden opgepakt en uitgevoerd en de onderwerpen op de voorraadagenda moeten verder worden uitgewerkt. Ik vind dat de maatschappelijke partners nu aan zet zijn om het Actieprogramma Bijengezondheid uit te voeren en die uitvoering te bewaken. Ik hoop van harte dat zij bereid zijn om hun expertise, menskracht en middelen in te zetten om het Actieprogramma Bijengezondheid uit te voeren en dat het hen lukt om ook andere organisaties die nu nog niet betrokken waren, maar wel belang hebben bij bijengezondheid in het bijzonder en biodiversiteit in het algemeen, in dit Actieprogramma te laten investeren.

Ik steun de oprichting van het Bijenberaad (een beraad bestaande uit de bij het Actieprogramma betrokken maatschappelijke belanghebbenden), dat een katalyserende en stimulerende rol kan vervullen in het uitvoeren van de acties en het entameren van verdere discussies. Ik vind dat het Bijenberaad in principe door alle betrokken partijen gedragen moet worden. Vanzelfsprekend kan mijn departement als adviseur van het Bijenberaad betrokken blijven. Ten behoeve van een vliegende start ben ik voorts bereid om in het jaar 2014 de voorzitter en de vergaderfaciliteiten van het Bijenberaad beschikbaar stellen. Ik verwacht dat dit vanaf 2015 wordt opgepakt door het Bijenberaad zelf.

Naar aanleiding van het verzoek van de betrokken partijen in het Bijenberaad, of het Ministerie van Economische Zaken een (financiële) bijdrage kan leveren aan het Actieprogramma, kan ik het volgende meedelen. Ik ben van mening dat een bijdrage van de overheid voor de hand ligt op het gebied van de acties die gerelateerd zijn aan kennisverspreiding en kenniscoördinatie en aan monitoringonderzoek. Daar zet ik me nu al voor in en dat wil ik versterken, onder de voorwaarde dat ook andere partijen cofinancieren.

In dit licht en onder die conditie ben ik bereid de 'Bijenmakelaar' voor 3 jaar (2014 tot en met 2016) voor 50% te financieren, tot een maximum van 100.000,- euro per jaar. Ik zie de Bijenmakelaar onder meer als een schakel tussen de beschikbare wetenschappelijke kennis en de trainers van de cursussen van de imkeropleidingen en als makelaar van kennis tussen de imkerorganisaties, landbouw, bedrijfsleven, overheden, beheerders over alles wat met bijengezondheid te maken heeft. In het groene onderwijs kan de Bijenmakelaar voorts het invoeren van leermodules bevorderen die gaan over alle aspecten die

de bijengezondheid positief beïnvloeden. Deze Bijenmakelaar is spin in het web en vormt daardoor een kenniscentrum in het groen onderwijs.

Het meerjarige surveillanceprogramma dat de status vaststelt van de bijengezondheid en de bijenwintersterfte in Nederland en dat factoren in kaart brengt zoals bijenziekten, blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en de wijze waarop de imkerpraktijk wordt vorm gegeven, wil ik voor 50% financieren, tot een maximum van 150.000,- euro per jaar voor 4 jaar (2014 tot en met 2017).

Ik vind het van belang dat bij de opzet van het surveillanceprogramma de aanbevelingen uit het Actieprogramma gevolgd worden. Daarin wordt gesproken over gestandaardiseerde inspecties (at random circa 150 locaties), bemonsteringen en analyses met vastgestelde EU-protocollen (EU Bijen Laboratorium, ANSES). De onafhankelijkheid van het programma moet worden gewaarborgd, de gegevens moeten openbaar zijn en er moet worden voorzien in een peer review door gerenommeerde wetenschappers. Het zou goed zijn als binnen het programma imkers kunnen worden opgeleid als 'inspecteurs', die de inspecties, bemonsteringen en communicatie op lokaal en regionaal niveau uitvoeren. Dit kan tegelijkertijd voor een bredere kennisbasis onder imkerverenigingen zorgen. Daarbij vind ik het belangrijk dat aangesloten wordt bij programma's gericht op kennisontwikkeling en kennisverspreiding rondom 'Gezonde bij' die al mede worden gefinancierd door de overheid.

De intensieve en voortvarende manier waarop alle betrokken partijen bij de totstandkoming van het Actieprogramma hebben samengewerkt geeft mij vertrouwen; er is een belangrijke basis gelegd om vernuft, kennis en samenwerking te mobiliseren die de gezondheid van bijen ten goede komt.

(w.g.) Sharon A.M. Dijkstra
Staatssecretaris van Economische Zaken

Bijlage 4: Lijst van geraadpleegde/betrokken organisaties

Brabantse Milieu Federatie
Coördinatiepunt Landschapsbeheer
Gemeente Oss
Gemeente Tilburg
IVN
Natuurmonumenten
Nederlandse Bijenhouders Vereniging
Provincie Noord-Brabant, Mobiliteit & Infra
Provincie Noord-Brabant, Natuur en Milieu
Stichting CLM
Stuurgroep LIB (landbouw innovatie platform Brabant)
Waterschap de Dommel
ZLTO

Bijlage 5: Groslijst projectideeën bijengezondheid

Algemeen

Projectidee:	Afkomstig van:
Instellen Brabants bijenplatform, mogelijk in relatie met bestaande biodiversiteitsberaad	bijeenkomst 6 augustus
Implementeren uitkomsten/bevindingen landelijke initiatieven (bijenmakelaar), financieel ondersteunen, brug slaan naar Best Practise	bijeenkomst 6 augustus

Pijler 1 gewasbeschermingsmiddelen

Projectidee:	Afkomstig van:
Brabantse burger bewust maken van het probleem van gewasbeschermingsmiddelen	bijeenkomst 6 augustus
Doelgroep 'volkstuinters' bewust maken van het probleem van gewasbeschermingsmiddelen (Stichting Velt: www.velt.be)	bijeenkomst 6 augustus
Stimuleren van tuinders om gebruik van gewasbeschermingsmiddelen te verminderen en over te gaan op meer geïntegreerde gewasbescherming	bijeenkomst 6 augustus
tuincentra bewegen om meer biologische producten (zaden, bollen e.d.) en meer ecologisch verantwoorde gewasbeschermingsmiddelen in assortiment op te nemen	bijeenkomst 6 augustus
Bestuurders bewust maken van het probleem	bijeenkomst 6 augustus
Intentieverklaring / politiek statement van Provinciale Staten m.b.t. gebruik gewasbeschermingsmiddelen	bijeenkomst 6 augustus
Onderzoek naar alternatieven voor gebruik gewasbeschermingsmiddelen	bijeenkomst 6 augustus
In kaart brengen van probleemgebieden bodemgesteldheid (verontreiniging door gewasbeschermingsmiddelen) en werken aan oplossingen voor lange termijn	bijeenkomst 6 augustus
preventief werken met gewasbeschermingsmiddelen wijzigen in plaagbestrijding; aansluiten bij project Schoon water	bijeenkomst 6 augustus
Onderzoek biologische alternatieven voor gebruik gewasbeschermingsmiddelen koppelen aan Pilot onderzoek biologische bestrijding Eikenprocessierups	bijeenkomst 6 augustus

Pijler 3 Voedselaanbod en biodiversiteit

Projectidee:	Afkomstig van:
ondersteunen burgerinitiatieven als Food4Bees, B-teams, Idylles en bijenlinten	bijeenkomst 6 augustus
impuls voor lokale initiatieven verbetering leefomgeving	PvdD
In het jaarlijkse provinciale Biodiversiteitssymposium aandacht besteden aan het thema bijengezondheid in relatie tot gewasbeschermingsmiddelen	bijeenkomst 6 augustus
Kennisontwikkeling en -verspreiding onder beheerders	bijeenkomst 6 augustus
Beschikbare kennis over ecologisch bermbeheer bij MenI/VenV (provinciale wegen) delen met andere bermbeheerders	bijeenkomst 6 augustus
opleiding beleidsmedewerkers en uitvoerders gemeenten en provincie	PvdD
Uitleggen van ecologisch beheer aan aanwonenden langs onze wegen middels bijvoorbeeld zo'n flyer als Food4Bees. Er zijn namelijk nog veel mensen die zelf de berm voor hun deur maaien! Vooral in West Brabant	cluster MenI
Specifieke 'Bij'-maatregelen inpassen in bestaande subsidieregelingen	bijeenkomst 6 augustus
Vergroten aanbod biologisch geteelde bloembollen, bomen en planten	bijeenkomst 6 augustus
Bevorderen gebruik van biologisch geteelde bloembollen (m.n. voorjaarbollen) binnen gemeentelijk plantsoen	bijeenkomst 6 augustus
Educatie over de bij op basisscholen bevorderen / lesprogramma's	bijeenkomst 6 augustus
in samenwerking met basisonderwijs maken van bijenhôtels	PvdA
Bijenlinten door de stad	bijeenkomst 6 augustus
aanleg (tijdelijke) bloemrijke vegetaties in stedelijk gebied	Cluster NenM
provinciale bouwborden mede vormgeven als bijenhotel (provincie draagt Bij...)	bijeenkomst 6 augustus
omgeving Provinciehuis bijvriendelijk inrichten, mogelijk uitbreiden met bedrijventerrein	bijeenkomst 6 augustus
bevorderen gebruik bijvriendelijke groenbemesters	bijeenkomst 6 augustus
bevorderen van de ontwikkeling van bijvriendelijke co-vergiftingsgewassen i.p.v. maïs	bijeenkomst 6 augustus
pilot groene gemeenten, bijvriendelijke veevoedergewassen en groenbemesters	PvdD
herstel bodemchemie heide en droge bossen middels toedienen van steenmeel mede ter bevordering van aanbod nectarplanten	Cluster NenM

Projectidee:	Afkomstig van:
omvorming en bijvriendelijk beheer wegbermen	Cluster NenM
realiseren bijenlinten langs fietspaden	PvdD
alle Brabantse bermen langs water, weg en spoor ecologisch beheren. Bermen zijn als corridor essentieel voor het verbinden van natuurgebieden. Goed voorbeeld: de provinciale wegen. Ook het project Bloeiende bermen is een voorbeeld.	toevoeging Eric Sessink
extra impuls aanleg bloemrijke akkerranden	Cluster NenM
vooruitlopen op het GLB	PvdD
Bee Deals: betrekken van voedsel-, water- en overheidsketens bij verbeteren landschap voor bijen en biodiversiteit	toevoeging CLM

Pijler 4 Imkerpraktijk

Projectidee:	Afkomstig van:
Stimuleren kennisontwikkeling, - verspreiding in combinatie met de HAS, nieuwe opleiding?	bijeenkomst 6 augustus
Faciliteren infrastructuur, vraag (tuinders) en aanbod (imkers) bij elkaar brengen (zie Baronie)	bijeenkomst 6 augustus
imkeropleiding Noord-Brabant	PvdD
project Red de Honingbij (stadsbijen)	toevoeging BMF